

Szilágyi Judit

„Megérteni logikus lényét!”

Adalékok Füst Milán és Osvát Ernő kapcsolatához

Osvát Ernőnek a *Nyugat*-nál betöltött szerepét gyakran jelölik a „kertész” vagy a „főpap” metaforával. Az első nemzedék tagjai közül többen hasonlították az apa–fiú kapcsolatához a tisztelet, szeretet és elutasítás, lázadás ellentmondásaival terhelt viszonyukat. Kosztolányi úgy emlékezik, hogy első találkozásukkor mint „fiút az apa”, úgy kérdezgette őt Osvát. Amikor Móricz a *Hét krajcár*-ral jelentkezik nála, egy apa gyöngédségét érzi, „aki fogadja a megjött fiút”. Karinthy álmában saját apjaként ismeri fel Osvátot. Balázs Béla azt jegyzi naplójába: „Egészen gyerekes ambícióm, hogy végre valamivel meghódít-sam.” A szerkesztővel kapcsolatban hasonló apakomplexusa alakul ki Pap Károlynak és Déry Tibornak is. Fenyő Miksa azzal a legfőbb igénnyel készíti írásait, hogy azok nyerjék el Osvát tetszését. De még az induló Kassák számára is ő volt a mérce.¹

Az osvátí ítélet megfellebbezhetetlensége és az általa következetesen képviselt (némileg egyoldalú) esztétaálláspont kettőssége évtizedekig tartó küzdelmet eredményez a szerkesztő és Nagy Lajos vagy Tersánszky között. Kosztolányi jegyzi meg tanulmányában: „Harcos viszonyban volt minden íróval.” Hamvas Béla ennél is tovább megy; szerinte „Osváttól mindenki félt”.

A már-már démonikussá növekvő Osvát-jelenségtől talán Németh László tudott leginkább függetlennedni, legkevésbé pedig Füst Milán.

Nem csupán „halálos barát”-nak nevezi Osvátot, de a korán félárvaságra jutott költő „akként tekintette ezt a nála nem sokkal idősebb embert, mintha apja volna”. Naplója, levelei, emlékezései és művei tanúsága szerint Füstöt kortársainál jóval mélyebb és ellentmondásosabb kapcsolat fűzte a szerkesztőhöz.

A *Nyugat* indulásakor Kosztolányi tanácsára keresi fel az akkor húszéves Füst Sajó utcai lakásán Osvátot.² Az „öreg” (Osvát ekkor alig múlt harminc!) félelmes szigora ellenkezésre készíti Füstöt, aki – bár ő maga is, „mint a többi tízezer”, kézirattal érkezik – azzal áll elő, hogy „nem akarok író lenni, mert én megvetem az írókat”. A kegyetlen-éles szóváltásban az „Akkor végre is mit tud?” kérdésre Füstnek vallania kell: „Gondolkodni tudok, akarok és szeretek. Filozófus akarok lenni” – válaszolja. Az enyhülő szigor mögött érdeklődést és ügyszeretetet érez, így végül mégis átadja Osvátnak Peter Altenbergről szóló írását, mely a *Nyugat* 1908. decemberi számában meg is jelent.

Füst Milán számára „fellebbezhetetlen fórum” lett Osvát véleménye. Ítéletei mellőzhetetlenek voltak ugyan, de heves ellenérzéseket, szemben álló indulatokat is kiváltottak.

A tízes években Osvát véleményének, ítéleteinek teljes elfogadása jellemzi Füst viszonyulását: „Talán még nem volt ember, aki úgy értett volna íráshoz” – jegyzi *Naplójába* 1919-ben (I. 426. o.).³ Igényli az útmutatást, s „minden egyes alkalommal elmagyaráztatja magának, hogyan kellene jól írni”. *Naplójában* részletesen rögzíti Osvát véleményét drámájáról, a *Boldogtalanokról*;⁴ a *Változtatnod nem lehet* című első verseskötetét pedig „a legnagyobb szeretettel” neki ajánlja.⁵ Füstöt annyira foglalkoztatja szerkesztőjének talányos alakja, hogy monográfia írását tervezi róla.⁶ Munkatársi kapcsolatuk személyes barátsággá mélyül. A „lángeszű Osvát” 1914 januárjában például Füst számos lovagias ügyének egyikében a költő megbízottjaként szerepel.⁷ Füst anyjának halálakor is Osvát áll mellette: „a legmélyebb dolgot mondta”, ő oldotta a költő lelkiismeret-furdalással nehezített bánatát.⁷

Füst Milánt lenyűgözi Osvát széles körű műveltsége, higgadt bölcsessége. Olyan mintát kap tőle, amelyhez – saját adottságai ellenében is – hasonulni szeretne. Ugyanakkor egyre gyakoribbak az olyan naplőbejegyzések, amelyek azt jelzik, hogy Osvát alakja (is) *főlé* nő, dominánsává válik: „három ember

szeme van rajtam, mint cselekedeteim örök bírójáé – az ő szavuk, ösztönük él tovább bennem, az ő hangjukon beszélek: anyám, O. és E.” (I. 428. o.)⁸ A *Naplója* első részleteinek közlésekor kapott visszhangok közül Osvát véleményét („nagyon szép”) kiemeli, s különösen büszke az *Aranytálról* mondottakra: „gondolat-gazdag, teli van mélyen járó gondolatokkal, – (ez nála a legnagyobb dicséret).” (I. 633. o.)

A húszas években született Füst-írásokról már nem mindig ilyen elismerő a legfőbb ítéző véleménye, de Füst ezeket is méltányolja. „A regényt abbahagytam [...] O. látott néhány részletet s csúnyán elbánt vele...” (I. 885. o.) Magánéleti döntéseinél is figyelembe veszi Osvát véleményét, nőülési szándékát is neki jelenti be elsőként. „Mindjárt fel is hívtam barátaimat telefonon s közöltem velük [...] Rendkívül melegen kedves volt meglepetésük [...] Pista is Osvát is szinte eksztázisban voltak a meglepetéstől.” (I. 833. o.)⁹ Füst házasságkötési tanúnak Osvátot kéri fel.

A baráti kapcsolat ellenére egyre terhesebbnek érzi, hogy ne saját alkata, hanem Osvát igényei szerint írjon. Az eltávolodást a végsőkig élezi: „Osváttól el kell szakadnom! [...] Örök kritikája végül is megbénít.” A háttérben személyes konfliktusok is húzódnak: „ha valaki jelen van: – akkor engem megszegényíteni, különös passziója...” (I. 596. o.) Elhatározza, hogy „Osvát ítéletével sem szabad annyit törődni” (I. 887. o.); mégis betegesen számon tartja, hogy „Mi volt az a két irodalmi ítéletem, amelyet Osvát megdicsért?” (I. 863. o.). Osvát Ernő működésének huszonöt éves jubileuma megünneplésének ötletével is Füst áll elő.¹⁰

Mániákus alapossággal elemzi, s egyre tisztábban látja kapcsolatuk ambivalenciáját: „Választani kell a kettő között: Vagy oly hiú vagyok, s arra törekszem, hogy munkám a legkényesebb ízlést kielégítse [...] s ha igen: túrnöm kell, hogy Osvát megtörje lendületedet, önérzetemet [...] Vagy bele kell törődnöm abba, hogy rosszat is adok ki, olyat, ami nem tűri a nagyítóüveget [...] Néha jót, néha rosszat [...] de bátran s lendülettel dolgozom! [...] S mit csináltak azok a francia írók, vagy a régiek? – akik nem ismerték Osvátot? [...] azt akarom, hogy munkám a legszigorúbb ítélet mértékének megfelelően, – de viszont beteggé tesz, megőröl, hogy folyton az ő arcát látom magam előtt, s az ő ízlése szerint próbálom mérlegelni, amit csinálok. – Borzasztó ez, lehetetlen, – egyetlen embernek dolgozni! [...] én a növekedéknek fogom érezni magam hetvenéves koromban is, – de az idegzetem nem bírja már. [...] A legjobb akarattal van irántam, [...] engem senkinek a bírálata nem elégít ki, csak az övé. [...] hasonlíthatatlanul értelmesebb s jobban ért az íráshoz, mint bárki más, akit ismerek... de összetör ez az értelmesség, – nem érzem elég erősnek magam, hogy mindenben megfeleljek neki. [...] Az ő eszével próbálok gondolkodni – s az ő szigorúsága állít meg a munkában.” (II. 80. o.) Füst függőségének bonyolult természetét világítják meg a fennmaradt levelek is.

A húszas évek második felében Füst Milánon elhatalmasodó depresszióban szerepet játszhatott az Osvát-kapcsolat számára való értelmezhetetlensége, kezelhetetlensége is. Kétségbeesett elszakadási törekvéseit bőséggel dokumentálja *Naplójában*: „Teljesen független akarok lenni tőle, [...] Elég gyámkodásából!” Ebben az időszakban a legerősebb az Osvátra vetített apakomplexusa is: „Elég ebből a zsarnok apából!” (II. 29. o.); máshol: „Távolodni akarok ettől az apától, mert elég volt erőszakos hatásából!” (II. 42. o.)

Ellentmondásos viszonyulására jellemző, hogy ugyanebben az időszakban mutatja szeretetének, törődésének legtöbb jelét is.¹¹ Az a Füst, aki szerette magát a világtól elzárkózó, magányos, beteges agastyánnak feltüntetni, az Osvát család érdekében aktív levelezésbe kezd: íróársai nevében próbálja a beteg apa és leánya kedvezményes gyógykezelését megszervezni.¹² Barátjának, dr. Rosenthal Jenőnek közbenjárásával Ágnes ingyenes tátrai szanatóriumi ellátásban részesülhet. A család szorult anyagi helyzetét enyhítendő Füst az izraelita hitközség elöljáróságától is próbál pénzt szerezni.¹³

Osvátné tragédiáját elemezve¹⁴ a férj, „a nagy állatszeldítő” önző kegyetlenségét hangoztatja, de a későbbi találkozások során azt állapítja meg, hogy „teli van a szívem érzéssel iránta, – úgy érzem, hogy ez az az ember, aki leginkább szeretetre méltó valamennyi között, akit eddig ismertem” (II. 251. o.). Beszélgetéseik nélkülözhetetlenek Füst számára („Én csak akkor érzem igazán teljesen jól magam, ha veled beszélgethetek” II. 258. o.), de „rabszolgaságban tartja” az a tény, „hogy sehová se fordulhatok e világom írásműveimmel máshoz, csak hozzá”.

Füst naplófüzetei közül az 1928–1930-as elveszett, így nem tudni, hogyan reagált Osvát halálára. Ma-

radt viszont egy érdekes, 1927-ből származó bejegyzés: „Osvát már azért sem lehet soha öngyilkos, mert hatalmas értelmiségét arra valónak tekinti, hogy a zűrzavarban helytálljon. Ő dacosan szembeszegezi agyát az érthetetlennel, s nem tűri, hogy leigázza.” (II. 260. o.) Füst tévedett: az az ember, akinek élete az írások fölött mondott kritika volt, halálával az élet kritikáját adta; egy „logikus lény” – sajátosan – logikus cselekedete.

Osvát halálát Füst hosszú ideig nemcsak értelmezni nem tudja, de mintha felfogni is képtelen lenne: „Állandóan Osváttal álmodom most, minden éjjel... Hogy nem sikerült az öngyilkosság, – hogy súlyosan beteg... hogy él!” (II. 305. o.) Egy hónappal Osvát halála után, Kosztolányinak írott levelében rossz lelkiállapotáról számol be, s arról, hogy orvosa tanácsára „úgy az irodalom, mint az irodalmi ügyek mindenekelőtt lehetőleg kikapcsolandók”.¹⁵

A harmincas évek naplóbejegyzéseiben ugyanolyan élénken foglalkoztatja barátjának alakja, kettejük kapcsolata; s ugyanazon – az immár értelmetlen – lázadó hangon szól, mint korábban. „Osvát: a mesterkéeltség maga volt. [...] ellenszenves ember volt. Maga a közvetettség. – Csak épp a lángoló, éles esze, – ez volt mindene.” (II. 372. o.) Szereti a „szalon-literátor” áldozatának beállítani magát: „Osvát pimasz, lenyűgöző, lealázó, minden tekintetben összelapító viselkedésének áldozata voltam.” (II. 374. o.) Szabadulni mégsem tud a mágikus jelenségtől, még 1932-ben is vitázik vele; egyik jegyzetét pl. így kezdi: „Osvátnak feleletképp arra, hogy...” (II. 407. o.)

Füst 1924 júniusában ezt jegyzi Osváttal kapcsolatban *Naplójába*: „Azt lehet mondani, hogy most már valóban szakítottam véle... Igen, szakítottam s anélkül, hogy el tudtam volna készülni vele... – Hogy fel tudtam volna dolgozni, meg tudtam volna emészteni lényé ellentétes megnyilvánulásainak rejtélyét...” Osvátot megérteni nem is tudná másként, mint a számára legtermészetesebben adódó eszköz, az írás segítségével. Osvát alakját megpróbálja *kírni* magából; történeté tenni. Nagyregényének hőse, Störr kapitány álarca mögé rejtőzve emlékezik rá: „Én láttam egyszer egy magányos öregembert, zabolátlan, lángolószemű szenvedőt, az is elszánta magát, hogy végez a világgal, csak arra várt még, amíg beteg gyereke a másik szobában kiszendve – s az is megevett az utolsó pillanatokban két lágy tojást. Miért tette? Mert éhes volt. Mert az élet addig tart, amíg tart, vagyis az utolsó pillanatig.”¹⁶

Osvát halála után majd húsz évvel keletkezett az *Ez mind én voltam egykor* című, keleti színezetbe öltöztetett filozófiai tanmesegyűjteménye. Ennek *Baba-Alhabbal és a démonok* című fejezetét Osvátnak szentelte.¹⁷ Úgy tűnik, még mindig élénken foglalkoztatta Osvát alakja, őt megérteni lett egyik legfőbb feladata. „Az én tanítóm, Baba-Alhabbal, lángeszű mágus volt, de elviselhetetlen vérmérséklet. [...] Ő nem tanított s én mégis hálás szívvel tanítványának vallom magamat mind e mai napig. Vagyis hálás is vagyok iránta, amellet nagy mértékben idegenkedem is emlékeitől.” A megbékülés – de nem az elfogadás – hangja uralja *A Nyugati születése* című, ugyancsak 1957-es írását is. Ebben önmagát hibáztatja, amikor Osvátot *szeretni* akarta, holott őt csak tisztelni, csodálni lehetett volna.¹⁸ Ugyanezen írásában jelenti be – immár véglegesen –, hogy nem képes „elkészülni vele”, egykori mestere erényeit és gyengeségeit nem tudja értelmezni, inkább „tovább rágódom rajtuk, amíg még itt vagyok”.

Hogy mint vélekedett Osvát Füst Milánról – ezt csak áttételesen tudhatjuk. Annyi mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Osvát – adottságai és irányító szerepe miatt is – kiegyensúlyozottabban élte meg e barátságot. Füst Milánt tehetséges és érzékeny írónak tartotta – ezt maga Füst jegyzi fel *Naplójába*.¹⁹ Tersánszky visszaemlékezésében Füst Milánt mint Osvát kedvencét említi, máshol pedig azt állítja, hogy „Osvát két embert szeretett és becsült nagyon, az egyik Füst Milán, a másik Tóth Árpád volt”.²⁰ Basch Lóránt megerősíti ezt, amikor arról ír, hogy a szerkesztő „különös melegséggel és hosszasan beszélt Füst Milánról”.²¹

Osvát utolsó éveinek krónikása, Reichard Piroska egy 1928. szeptemberi estét idéz: „Füst Milánról beszélt, aki mostani legjobb barátja: Kosztolányi Dezső szerint igen súlyos anyagi viszonyok között él. O. E. szerint olyan szerényen és lemondón, ahogy ő nem tudna élni. Azt mondta: ilyen embereknek kellene a Baumgarten-díjat adni, akinek egész életük (örömük, szenvedélyük, mindenük) az írás. Annyira csak az írásnak él, hogy képes 4–5-ször átdolgozni valamit. Aki ilyen időpazarlással ír, az persze nem élhet meg az írásaiból. [...] Ez annyit jelent: az ő választott életpályájuk a reménytelenség mint életpálya. Így folytatta: – Ha én író lettem volna, én is ezt a pályát választottam volna...” Ugyancsak Reichard jegyzetei-

ben olvasható, hogy az 1923-as *Emlékkönyv* egyik „legérdekesebb és legtartalmasabb” darabjának Füst írását tartotta Osvát.

Hogy Osváttól nem maradtak feljegyzések, annak okát elsősorban a szerkesztő közismert írásképtelenségében kell keresnünk. Másrészt halála előtt „napokig tartó autodafén égette el írásait, melyeket nem akart idegen kézben tudni”.²²

Ugyanezen okok miatt alig maradtak fenn Osvát Ernő-levelek.

Egy Reichard Piroskával folytatott beszélgetésben „szóba kerültek a levelek, levélírás, irodalmi levelezés: hihetetlenül gazdag anyagot ismer és elragadóan érdekesen beszél. Az alapgondolata az volt, hogy a levél irodalmi *műfaj* (vagyis nemcsak az a szükséglet tereintette, hogy két ember nem beszélgethetett személyesen), amelynek igen gazdag s egészen speciális lehetőségei vannak.” (6. o.) Mindezen lehetőségeket Osvát veszni hagyta; írásbénultsága erre a műfajra is kiterjedt. Még a *Nyugat* körüli szerkesztési, szervezési ügyekben sem fog tollat. Fenyő Miksa Hatvany Lajosnak kénytelen emiatt magyarázkodni: „most telefonál Ignotus, hogy Ön a novellát reklamálja – mondván, hogy e tekintetben Osváttól semmi választ nem kapott. Hát hiszen ez igaz: Osváttól sem ön, sem más – azt hiszem, soha egy sort nem fog kapni. Feleségével is, ki most távol van, csak sürgöny útján érintkezik. [...] Ezt tehát ne vegye zokon, és ne éreztesse vele.”²³ A jubileumi ünnepeken Babits is szóba hozza saját Osvát-„levelét”: „levelet is kaptam tőle, messze Fogarasba – egy valódi Osvát Ernőtől! – én persze akkor még nem tudtam, hogy milyen nagy és ritka dolog ez, jól őrizze, aki kapott tőle! Az én levelem csak egyetlen sor volt.”²⁴ Ady arra kéri szerkesztőjét: „Üzend meg (írni, ezt nem merem kérni.)”²⁵ Osvát egyik legközelebbi barátja, Elek Artúr gyakran vállalja magára a közvetítő szerepét.²⁶ Ő „szócső”, de a *Nyugat* szinte valamennyi budapesti munkatársa segít a vidékiekkel való kapcsolattartásban.²⁷ Tóth Árpádnak Havas Irén, a *Nyugat* titkárnője vázolja röviden Osvát véleményét beküldött verseiről.

Füst Milán, aki pártfogásába vette az induló Tersánszkyt, írt neki haza egy dicsérő levelet, „alkalmasint Osvát utasítására”. De ő közvetít például Réti Ödön felé is.

Ha vidéki munkatársak sem remélhettek Osváttól levelet, akkor a budapestiek – érthetően – még kevésbé. Füst Milán hagyatékában csupán néhány Osvát-kártya található.

Osváttal szemben Füst jelentős levelezést folytatott. Leveleit, akárcsak *Naplóját*, nagy gonddal fogalmazta, némelyiket a művé formálás igényével. Ennek köszönhetően több leveléhez készített vázlatot, fogalmazványt, amelyek ma is fellelhetők hagyatékában. Az Osváthoz írott levelei némelyikét esetleg vissza is kaphatta a címzettől, hiszen öngyilkossága előtt Osvát megvált mások kéziratától.²⁸ Osvát hagyatéka még így is rejthet ismeretlen Füst-leveleket.

Füst Milán – Osvát Ernőnek

1

[A Budapesti Székesfőváros Tanácsa Közoktatási Ügyosztály címeres papírján]
[1912 és 1914 között]

Szeretett, jó Szerkesztő úr!

Szóval talán többet tudok mondani. Most csak arra kérem, dobja el a múltkori három versem kéziratát *örökre* s ha mostani kéziratomat jobbnak találja, ezt legyen szives kiadni. Hihetetlenül fáradt és melancholikus vagyok, – de hiszen Ön, szere-

tett jó Uram, tudja már ezeket. Végtelenül kedves volna hozzám, ha egy este a New Yorkba ellátogatna. Ott találja búsán gubbasztani
szerető *Milánját*.

PIM: V 4140/577/6; autográf levél.

Füst Milán 1912 és 1920 között Budapest több, ún. felső kereskedelmi iskolájában tanított. Másrészt a *Napló* egyik bejegyzésének (I. 26.) tanúsága szerint 1914-ben már tegeződtek Osváttal; a levél tehát 1912 és 1914 között keletkezett.

múltkori bárom versem: nem sikerült kideríteni, mely versekről lehet szó.

2

[1917. május]

Kedves, szeretett Szerkesztő úr!

A Tóthról szóló cikket nem tudom kijavítani, annyira megundorodtam tőle. Már most közlöm ezt Veled, hogy másnak módja legyen Tóth-tal idejében foglalkozni.

Fáj, hogy nem vagyok képes a Nyugatnak mostanában írni, annál is inkább, mert már évek óta nem jelent meg írásom, – mégsem követelhetek magamtól többet, mint amire képes vagyok. Ezt a cikket a legnagyobb figyelemmel írtam, s már belátom, hogy nem sikerült, mégsem vagyok képes jobbat írni. Tudod, mennyire fellebbezhetetlen forum nekem véleményed s mégis mindig szégyenlem magam a séance-ok után, hogy idődet ilyen ronggyal ennyire lefoglalom s főként, hogy minden egyes alkalommal elmagyarázatom magamnak, hogyan kellene jól írni. S miközben próbálok utasításaid szerint javítani, érzem, hogy lehetlent próbálok, mert még ezek az odavetett kritikái megjegyzéseid is nagyobb igényűek, mint amit legjobb tehetségem produkálhat. Ma egész délután egy mondaton törtem a fejem, hogy mért rossz s nem tudtam rájönni, – elfelejtettem, – mert nincs bennem annyi mondatlogikai képesség, amennyi kívánatos volna.

Most már bele kell azonban nyugodnom, – számolnom azzal, ami van s nem remélni olyat, ami nem lehet, ha azt akarom, hogy írjak s nem akarok az életemtől legvéglegesebben megcsömörlni. Vagyis rá kell térnem a megalkuvásnak arra az útjára, amire néhány más író társam. Oly szerencsétlen lélekállapotban vagyok már néhány év óta (vagy mindig) s annyira képtelen fiatalos erőfeszítésre, – hogy, bár számon tartom magamban, kitől mit tanultam, – ezt a levelet kell írnom, lemondanom nagyobb ambíciókról, hogy fenntartani tudjam magam. S ez nem is egészen reménytelen út, mert hiszem, hogy így is sikerülhet néhány szebb dolgot megírnom s ennél többet most már nem kívánok.

Próbálkozni fogok tehát ezentúl is a Nyugatnál s amennyiben sikertelenül, keresni fogok vagy kivárni más orgánumot, amelyben helyet kapok.

Mindezt Szerkesztő úr, nem azért írom, mert túlteng bennem az öntudat, vagy kitűnő írónak képzelem magam. Én egészen szomorú, meghasonlott és megtört ember vagyok.

Valaha kitűnő íróvá akartam lenni s annál fáj-

dalmasabb, hogy ez a régmúlt törekvésem most már nevetségessé válhatott Előtted.

Szeretettel ölel:
Milán

Pénteken éjjel.
V. 1917.

PIM: 4140/577/1; autográf levél és boríték
címez: Nagyságos Osvát Ernő Úrnak, a Nyugat szerkesztője Budapest VII Aréna-út 66. Hátoldalon: Dr. Füst Milán Budapest, I. Budaörsi-út 18. B. III. 23. Telefon: József 75–58

A Tóthról szóló cikket: 1917-ben jelenik meg Tóth Árpád második kötete, *Lomba gályán* címmel. Ennek bírálatára kéri Füstöt Osvát. A cikk elkészül, de Füst nem tartja megfelelőnek, s nem küldi el Osvátnak. (A kéziratot „kísérletet” l. PIM V 4140/83/156 sz. alatt. A szöveget közli Petrányi Ilona: *ItK*, 1976. 2. sz. 241–250.) Ugyanekkor – 1917 tavaszán – a *Napló*-ban több, Tóth Árpádhoz szóló vers(kezdemény) olvasható. (pl. I. 257–258.)

nem vagyok képes a Nyugatnak mostanában írni: Füstnek 1915 óta nem jelent meg írása a *Nyugat*-ban.

másnak módja legyen: Osvát 1917 októberében táviratozik Nagy Zoltánnak: „Nagyon kérem, írja meg a Tóth-cikket.” Nagy Zoltán írása a *Nyugat* 1917. 24. számában jelent meg.

3

[1918 tavaszán]

Kedves, szeretett Szerkesztő Úr!

Munkámmal, a *Nevetők* című elbeszéléssel az éjjel készültem el. Nagyon szeretném még ma átadni Neked, Szerkesztő Úr! Egy óra után jövök ki délben az iskolából. – Kérlek nagyon, üzend meg, lehet-e, hogy akkor találkozunk. – Szeretettel ölel: *Milán*.

PIM: V 4140/577/4; kártya.

A kártya nyomtatott szövege: Dr. Füst Milán szföv. felső keresk. isk. tanár Budapest.

Nevetők: A kisregény első változata a *Nyugat* 1918. 6. sz.-ban jelent meg (Karinthynak ajánlva).

Osvát véleménye a *Napló*-ban az 1918. március 6-i dátum alatt olvasható: „Nem oly sikerült munka, művészileg nem oly ép, mint a Boldogtalanok, – de ez nem csodálni való, amint hogy az sem, ha *darab*

nem fog egyhamar úgy sikerülni mert az szerencsésen íródott, Isten segítségével – mint a Hét krajcár; – mégis fejlődést jelent a darabbal szemben: a legnehezebb téma, annál sokkal nagyobb feladat és érettebb felfogás, mert megint stilizált, – túl van a naturalizmus korlátain. – Nagy szerkezeti hibája van. – Kitűnően van írva.” (I. 329. o.)

4

A legnagyobb sietségben!
Kedves, Szeretett, Szerkesztő Úr!

Berzsenyi azon verseit kereszttel jelöltem, amelyeket kiválogatnék. Drága Uram, légy szíves tégy egy kört (O) azok mellé, amelyeket bevegyek.

Roppantúl sok a dolgom!

Nem tudom Turcsányi megírta-e már cikkét a Nevetőkről. (Vállalkozott reá.)

Szerettel ölel:
Milán

PIM: V 4140/577/5, autográf levél, ceruzaírás.

Berzsenyi Dániel válogatott versei Füst Milán bevezetőjével Kellner István kiadásában 1921-ben jelent meg. (A díszes kötet 300 példányban adták ki.)

Füst Milán bevezető tanulmányát l.: *Emlékezések és tanulmányok*, 317–332. o. (A Berzsenyi-kötet bevezetője alatt pontos dátum áll: 1920. július 17., illetve hiányzik az Utóhang is.)

A *Naplóban* olvasható Osvátnak Füst tanulmányáról alkotott véleménye is: „a Berzsenyi-tanulmányban nincs portré [...] Berzsenyiről, mint izzó élményemről kellett volna írni [...] Ezek a megjegyzések a kompozíció peremére írt rajzok s maga a kompozíció helye üresen maradt.” (I. 590. o.)

Turcsányi megírta-e már cikkét: Turcsányi Elek írása a *Nyugat* 1920. 13–14. számában (737–738. o.) jelent meg. Füst utóbb becsmérlően nyilatkozik a cikkről a *Naplóban* (II. 17.).

5

[1921. március és május között]

Drága, jó, kedves Szerkesztő Úr,
vagy hogy is szólítsalak bensőségebben ezután a nehéz éjszaka után! – A darabról van szó! – Ezt

a darabot nehezen és kedvetlenül írtam, sokszor megakadtam vele; – úgy látszik az akarat írta s nem a szenvedély, vagy az ösztön. Gyanús volt nekem a dolog már régen, hogy nem lázasan dolgozom rajta, – sokat nyögök, sokszor megakadok. – Tizenegyszer írni egy felvonást, – nálam valóban rossz jel! (A második felvonást csak egyszer írtam s jölesett írnom.) És az a különös: – az első és harmadik felvonás terve pontosan készen volt, – a második és negyedik felvonás lehetőségei üresen tátongtak, – behunytam a szemem s írtam a szabad hallucináció sűgása után – s talán ebben a két felvonásban van valami igaz. Mert a többi gyalázatosan rossz. – Oly rossz, hogy ha ezután akarna valaki megítélni, – azt kellene hinnie, hogy fogalmam sincs róla, hogyan kell drámát írni. (A két jó felvonás sem különösen jó!) – Hogy hogyan jöttem erre rá, most itt nem részletezem, – majd elmondom. De, – hogy rossz: – megdönthetetlen. Egy pillanatban megvilágosodott az elmém: miért is vagyok oly kedvetlen! – Természetesen hogy milyen érzések között élek már két nap óta, mondanom sem kell! – Egyszer el is nevettem magam: – ilyen kis fejjel, – gondoltam, – nem lehet nagy műveket írni! – Ez születési hiba. – Csak kicsiket, – ha ugyan érdemes.

A lelkem legmélyén mindig volt valami neheztlenség-féle ellened, hogy verseimet nem becsülöd annyira, ahogy megérdemelnék. Ez a neheztlenség most egész feloldódott. – Nemrég a verseimet újból rendeztem: – s igen megutáltam őket s mindenkinek igazat adtam magamban, aki nem szerette ezeket a tisztátlanul szenvedélyes, sokszor modoros, sohasem kristályos megnyilvánulásokat. Hogy ebben az amorf tömegben van szép is, – meg tudom állapítani, – egyik-másik kis munka tisztább, – persze, van jobb is. – Azonban: – ezeket is csak azoknak ajánlom, aki[k] sok utálatos szemétből hajlandó[ak] kibogarászni valami kevés élvezeteset. – A *Nebetők*et sem becsülöd valami sokra, – emlékszem, a Déry Liáját többre tartottad s ez akkor fájt. – Ma már ez sem fáj. Eszembe sincs azt hinni, hogy ez valami jó munka. Nyugodt előadással, szélesebb elbeszélő hangon, elhallgatással teljesebb képet lehet valamiről festeni, mint izgatott részletezéssel, – amely sohasem eléggé szemléltető. Hogy embereknek tetszett: – az idegbaj tetszett benne, amely kedvencük nékik is! Neurotikus írás – s ez sem előnye. – Elvégre a *szép* – nem ez! – S a *Dániel*! – Itt már megkíséreltem ama bizonyos „nyugodt” hanghordozással írni – s íme van benne jó is. – De: miért ide-

genkedtem tőle annyira – miért nem akartam látni mindmáig? Mert *tudtam* róla, hogy imitáció. Egy tanult hang. A mások hangja, a mestereké és az epigonoké. Semmi új, – minden tanult benne. – S ezzel készen is volnánk. – Nem látom sehohol azt a mondanivaló-tömeget, amely alig várja, hogy kifejeztesék. Azt az őseredeti mondanivalót, – amely kibuzog az emberből, – jól, rosszul, – de végül is diadalmas erővel. – Azt az ellenállhatatlan áradatát az emlékeknek, amely magával ragadja az írókat és olvasókat. Mesterkelt munkák, mert nincs mögöttük egy valóban nagy lélek, csak egy nagy ambíció. – Okoskodni – s azt sem elég mélyen – és fülelni ez az egyetlen igazi szenvedélyem, úgy látszik, – s ez kevés ahhoz, hogy jó író legyen valakiből.

Ezek után teljes szívvel fordulok Feléd, szigorú és igazságos, – kedves jó Barátom, – aki mindezt tudtad rólam, de nem akartál elkeseríteni. – Olyan vagyok most, mint a szélütött. Megmerevült lélekkel egy vágyam van csak: – elbújni hogy senki se lásson. – Két nap óta nem ettem, nem tudok. – Valószínűleg ki fogom tudni tartani ezt is, – mert könnyösebb vagyok már, hogysem valami végképpen elkeseríthessen. Hacsak valamely nagyobb megátkozott percben túlságosan üresnek nem fogom találni az életemet s érdemtelennek arra, hogy még nélkülözéseket vállaljak ezért a semmiért.

Az utolsó napokban elővettem a *Boldogtalanokat* is, – hogyan csináltam? Csalás! A szűkszavúság diadala ez a mű. A forma nagy kényszere alatt keveset motyogtam – s egy feszes munkát csináltam – amely kellemetlenül feszes és sivár, – de van bizonyos erő látszata benne, mert éppen nem volt szabad mindent megírnom benne. – Beszéltem volna csak! – Micsoda gyengeségek fordultak volna ki belőle. – Á, – szó sincs róla, nem az én erőm ez, hanem a formáé.

Arra is gondoltam, – hogyhát most mi lesz? – Hat hónapig dolgoztam éjjel-nappal. Vért és agyvelőt, ideget, pénzt, életet pazaroltam valamire – s most eldobom? Hogy most nekiüljek, – fáradt vagyok. Ha elteszem, – kihűl és megutálom. Időm sem lesz, ha a bankba megyek. Hogy új dolgot írjak, – ilyen tapasztalat után? – Föltéve, hogy mégis elodázom a végleges konzekvenciákat, – egy év legalább kell, ha nem kettő, amíg ebből a fárad[t]ságból, keserűségből kilábalok. – Viszont igaz hogy talán, – most kezdenek élni – valamelyest, – nem nagyon, – ezek a figurák, – szegények – s némely pillanatban követelik, hogy ne hagyjam őket cserben. – De ezzel

szemben áll az agyondolgozottság undora, – hogy újból, frissen nekilássak annak amit meguntam? Ha viszont ebben a stádiumban elteszem s valaha még írni akarok, – akkor egy rossz beidegzés következményeit kell majd viselnem, – egy rossz stádiumig jutottam el, – s azt folytatom. Hamis vágányon, elromlott technikával, rossz, bőbeszédű, homogén és egyforma dialógusokban, – akkor sem lehet valami jót írni?

Azt hiszem, – egy dolog vigasztalhatja meg, ha rosszkedvűen ugyan és megátkozva eddigi életemet, – letenném a tollat végképpen s egy kedvetlen, egykedvű, ambíciótlan, tessék-lássék életet, látszateletet élnék tovább, amíg muszáj. – Más, azt hiszem itt nem marad hátra.

Nem hiszem, hogy mostanában el tudnék menni Hozzád. Ebben a nehezen elviselhető lélekállapotban, – legfeljebb fecsegni tudnék megint, – igazabban mondani úgysem tudok, mint most. – Örülök, hogy nem láttad ezt a szemetet. Ha láttad volna, talán még véglegesebben megundorodtam volna magamtól, ha ez ugyan egyáltalán lehetséges! – Így mégis, – némely pillanatban még levegő után kapkodok s az az érzésem, hogy talán még sincs elveszve minden. Bár, – most, hogy ezt leírtam, valaki azt mondja bennem, hogy ne reménykedjek, – nem lehet ehhez még egyszer leülni, – fölületes, hallucináció-képtelen ember munkája ez, – levegőtlen és hamis, még ott is, ahol jobb.

Az Isten áldjon szeretett, kedves Uram.

Milán

OSZK – Elek Artúr hagyatékából (közli: Petrányi Ilona, *Kortárs*, 1992. dec.)

A datálás a *Napló* alapján: „1921. március 4-dikén éjjel két órakor Isten segítségével befejeztem a *Catullust*.” (I. 617. o.)

Lia: Déry Tibor elbeszélése; Lia – Rövid történet. *Nyugat*, 1917. 3–4. sz.

Dániel: Dániel bíró. Füst – utóbb megtagadott – elbeszélése a *Nyugat* 1920. 5–6. számában jelent meg. (264–291. o.)

Boldogtalanok: Füst első drámája. Megjelent a *Nyugat* 1915. 1–4. számában.

a bankba megyek: Füst Milán 1923. május 23-án kezd a Lloyd Bankban dolgozni.

A darabról van szó: Füst *Catullus* című – utóbb ugyancsak megtagadott – drámájára utal. A *Catullus* 1919 őszén kezdte írni. Végső változata 1927-ben készült el.

6

Budapest, 1927., július.

Drága Barátom!

Lerázom végre életem egyik átkát: Catullust. Azzal a rossz kedvvel küldöm, amelybe egyre mélyebben süllyedek s amely már-már megfojt. Nincs kedvem élni, – ezzel ugyan eleget mondtam, – mégis még néhány szót rongy-magamról és rongy munkámról. – A sorsom úgy látszik az, hogy halálra döglésszen a munka görcse s undorodjam attól, amit csinálok. Kimondhatatlanul fáradt vagyok s kimondhatatlanul elégedetlen. (Sírni tudnék a dühtől, hogy ezt még el is mondom. – Nem szeretek magamról beszélni, – semmiről. Mégis szükségét érzem, hogy egy pár baráti, őszinte szót szóljak Hozzád.)

E percben még munkámnak, (három teljes év napi tíz órai, szakadatlan gyötrelmének), sorsa sem érdekel. A sorsa: hogy jónak, vagy rossznak találd. Ha jó: én akkor sem szeretem. S ha rossz: mit tehetek még? S ha tévednél is, mikor dícséred, vagy elveted, nem érdekel. Megtettem a magamét: halálra dolgoztam magam. Az az érzésem, hogy akár most mindjárt lehúnyhatnám a szemem. Közöld, vagy ne közöld: ennyit tégy meg értem s aztán felejtjük el!

Milán.

A lelkemet kitehetem, [akkor] sem lehet ebből valami, aminek melege, élete van. Nem ott fogtam meg, ahol az élet kezdődik. Ne érts félre: élettelen, de varázsa nincs; izgalmas is, de hideg. Akár olvasom, akár nem. Nem szabadít fel, – nem boldogít, mint az élet visszfénye szokott. – Ezt éreztem s ezért szenvedtem vele annyit, kezdtem újra meg újra. Úgy képzeltem, hogy valahol egy szelepet kell csak megtalálnom, megnyitnom s az egész lobogni kezd majd, – az igazi élet erejével. Csak-hogy: – a művek, az én műveim nem szülehetnek így. Játék teremtette eddig is munkáimat, a kedvtelés, – nem pedig adalékok, vagy erőfeszítés. A negyedik felvonás eleje, – az talán igen, – bár ebben sem vagyok biztos. – Úgy szólok Hozzád, mint ember az emberhez, a szívem szívhez akar szólni. A gúnyt nem bírnám el. Ne tekints most tanítványnak s ne légy a mester. Ha segíteni tudsz rajtam, – segíts, – ha nem lehet: az idő talán ezt is elintézi. – Egyelőre a végsőig vagyok. Az önútálat kezd el-

viselhetetlen lenni. Így, – ekkora önmegvetéssel nem is lehet élni már.

Isten áldjon!
Milán.

Lehet, hogy a cukorhaj ölte meg bennem az életet, az erőt. – A drámai forma pokoli nehézségeit nem vállalom soha többé. Nem csodálkozom, hogy oly kevés a jó drámaíró. – Dehát, – ez is mindegy.

II

Nem akarlak abba a nehéz helyzetbe hozni, hogy nekem kelljen a véleményed elmondanod, miután mindezt tudod rólam. Légy szíves, mondd majd el a feleségemnek, ő gyorsírással fel fogja jegyezni.

Ezt a levelet július elején kezdtem el írni. Azóta sokat beszélgettem veled magamban, – de ez mindegy! Azóta Lengyel 2 felvonást, Kosztolányi 3-at megdícsért – s ez *egy pillanatig* meg is nyugtatott. El akarják helyezni a munkát, tehát egyelőre ne tegyem közzé a Nyugatban... Mindehhez neked küldöm el, most már nem is közlés végett. – Téved Lengyel és téved Kosztolányi, ha ugyan nem a részvét mondatta velük azt, amit beszéltek. Tévedtek. S nekem le kellett vonnom a konsequenciákat, mégiscsak, ennyi évi küzdelem után, ha csakugyan úgy van, hogy ez a munka egész létem s vélt képességeim csődje. Én ezt hiszem, ezt érzem, – valami ellentállhatlan erővel ezt érezteti velem. E mű: csinálmány! – s ettől semmi sem menti meg, sem a hibátlan dialógus, sem az esetleges jó, ami benne van. Az ember lásson tovább az orránál s ne hagyja becsapatni magát. Gyökerében beteg a dolog s ezért nem akart magától megnőni. Hét év különböző injekcióira volt szükség. – De megvetem! – Mindegy most már. Nem hiszem, hogy egyhamar mégegy-szer tollat veszek a kezembe, – pedig ennek éltem. Nincs az a vallásos ember, aki tisztább életet élt volna nálam. – Feláldozni éveket, de nemcsak a magaméit, – olyan volt ez, mint egy nagy betegség, mint egy sorscsapás. Megnyugszom, hogy így van s megpróbálunk tovább menni.

Monstrummá nőtt meg az évek alatt. Minden szóért meg kellett küzdeni s mikor a szó megvolt, akkor nem illett bele a jelenet ritmusába. Kezdjük előlről! Fogcsikorgatással 150-szer egy jelenetet. Ki bírja ezt ki kívülem, ki az a marha? – A munka komoly dolog, de aki ennyire komolyan veszi, az megint: *semmíttevő is*, hibbant is. Ha Isten nem segít jobban, nem érthetőbben diktál, akkor kártyázni kell, vagy hivatalba járni. – Nem a véletlen, nem az ihlet, a munka kicsikart eredménye ez, – érzem minden szaván. Itt nem „sikerült” semmi, – itt a cimtől kezdve, az utolsó szóig hascsikarást kellett kapni. – Elég ebből! Inkább semmit többé, mintsem így!

S most az utóiratot. (Miután beszéltem veled a „nagy műről”). – Szegény Babits, ő is körülbelül így érezheti magát mostanában, – ha ugyan képes rá, hogy ennyire közelbocsássa magához az ellene szóló igazat. Én így érzem magam: – Mindaz, amit éreztem, beigazolódt. „Mégméréttél és könnyűnek találtattál!” – ezt írhatnák akár a sírkövemre. – Nem is te mértél meg engem, hanem én magam s nem is most, már régen. Tudom, hogy mit érek s tudom, hogy nem sokat érek. Mikor barátaim – kívüled, – most olyannyira lelkesedtek a „nagy műért” egy pillanatra fellobbant bennem a remény, hogy hátha! – de aztán visszaestem, valami nagyon csúnya, reménytelen mélységbe. Az ambíciómat bátran dícsérhetem: – az nemesebb és kitisztultabb, mint a legtöbb emberé, – a magam boldogsága végett dolgozom. Csak a képességekkel van baj. Én vajmi kevésre vagyok képes. A vízió hiányzik s ezt nem pótolja sem az intelligencia, sem az ízlés. – Szorgalmi feladatok, – elég azokból is. Ez a nagy mű szorgalmi feladat volt. – S nem nyugtat meg, ha visszanézek oly munkáimra, amelyekre nekem legalább érdemes lenne emlékezni. – „Jobb, mint Hauptmann” – mondottad ugyan, de én így gondolok rá vissza: – a dilettáns szerencséje! – (Nem szeretem, ha rólam írnak, utálat fog el, ha magamról olvasok.) Egyedül a verseimet szeretem s néha rosszul esik, hogy nem tudlak meggyőzni, hogy az a pár vers csakugyan méltó volna oly rendkívüli lény szeretetére is, mint Te vagy. (Kosztolányi figyelmeztetett tegnapi kelleetlen arckifejezésedre, mikor verseimet szóvátettem.) – De mindegy ez is. – Hogy voltak tévedéseid, az természetes. Ezek most nekem nem erősségeim, mert véleményeddel, a mostani munkámra vonatkozólag egyetértek.

Lengyel Menyhért ma felhívott telefonon s elragadtatását közölte velem. Azt mondtam: örülök neki. „Olvastam néhány drámát életemben” – mondotta – „s azt tudom, hogy mi a dráma”... s egy igen nagy dícsérettel folytatta. Erre elmondtam neki a véleményedet, teljesen lehetetlen volt, hogy magamba fojtsam, – röviden összefoglaltam s hozzátettem, hogy utálok ezt a munkámat. Ő azonban rendíthetetlennek mutatkozott. Úgy is jó. A Nemzeti kamaraszínházát s a Vígszínház matinéit említette, – hogy e helyeken megpróbálkozik, – s én ugyan beleegyeztem, de csak azért mert nem akartam ezt a nemes és jóérezésű embert megbántani. Hogy itt, e helyeken előadják, arra nincs szükségem, mert nem segít ki pénz-zavaromból. Majd megmondom még ezt is neki.

Ezt a hosszú levelet azért írtam, mert szeretlek. (Bizony könnyek között írtam.)

PIM: V 4140/577/2. autográf levélfogalmazvány (az első rész vázlat a V 4140/577/3 szám alatt található.)

három teljes év napi tíz órai gyötrelm: Füst 1919 októberétől nagyobb megszakításokkal 1927-ig írta a *Catullust*. (Napló: „IX/21dikén hét évi kínlódás után befejeztem Catullust. Három és fél év, napi tíz óra munka, húszezer oldal kézirat. Elégettem a kéziratokat.”)

Miután beszéltem veled: „Osvát pontosan megmondta, hogy mi a baj? Egyszer olvasta el s bámúlatraméltó pontossággal állapította meg, amit senki sem tudott megállapítani. Bennem persze az utálat kerekedett fölül azonnal: legszívesebben elégettem volna az egész munkát. [...] Osvát: Nem remekmű! – mondotta. – De rendkívüli munka. Mert ezt jobban megírni nem lehetett. A telítettség határán van.” Osvátnak a *Catullusról* alkotott véleményét l. *Napló* II. 244–278. o.

Lengyel, Lengyel Menyhért: (1880–1974) A drámaíró ebben az időben Füst baráti köréhez tartozott.

ha visszanézek oly munkáimra: a Boldogtalanok című drámájára utal.

Hauptmann: (1862–1946) Nobel-díjas német drámaíró, elbeszélő. Osvát véleményét a *Boldogtalanokról* a *Naplóból* ismerhetjük: „Beckhez és G. Hauptmannhoz hasonlított [...] Milyen nagy költő vagy te Milán!” (I. 26. o.)

Osvát Ernő – Füst Milánnak

1

[1911. április 11.]
csak szerdan delben talalkozhatunk
uedvoezlettel = osvat

PIM: V 4140/436/1; távirat; feladó hivatal: Bp.1.

2.

[1920. szeptember 26.]
milan mert nem joesz el hozzam = osvat

PIM: V 4140/436/2; expressz távirat; feladó hivatal: Miskolc.

Osvátra vesegyulladásos roham tört Miskolcon, kórházba került, megoperálták. A műtét után életveszélyes állapotba kerül, hosszú ideig lábadozik. Ekkor hívja magához barátját. Füst ezt jegyzi *Napló* jába: „Osvát szegény! – Messze innen egy nagy körteremben sír! [...] egész éjjel róla álmodtam...” (I. 580. o.)

3

1923. augusztus 3.
Ági valamivel jobban van, kisebb a láza és van étvágya. Még egy-két napig maradok.
Ölel Benneteket

O. Ernő és Ági

PIM: V 4140/436/3; levelezőlap, elmosódott ceruzaférfás.

Osváték a Tatranska Polianka Szanatóriumból jelentkeznek. Itt kapott Ágnes Füst közbenjárására, dr. Guhr Mihály intézetében ingyenes gyógykezelést.

4

kedves Milán, – írj is róla
Barátod

Osvát Ernő

PIM: V 4140/436/4; névjegykártya.

A kártya nyomtatott szövege: Osvát Ernő Peterdi-u. 39.

Írj is róla: Nem tudni, minek a megírására biztatja Osvát Füstöt.

5

Csáky József – Szatmár-Németi
A piactéri borbélynál keresd.

PIM: V 4140/436/5; névjegykártya.

A kártya nyomtatott szövege: Osvát Ernő A „Nyugat” szerkesztője Aréna-út 66. Fsz. 2. (A név kivételével áthúzva.) Osvát 1919 januárja és 1920 tavasza között *nem* szerkesztője a *Nyugat*-nak, a kártyát ebben az időszakban küldhette.

Csáky József: Nem tudni, kiről van szó.

Füst nem járt Szatmárnémetiben (Utazásairól készített listát l. *Napló* I. 866. o.)

6

[Osvát kártyájának hátoldalán FM írásával:]
1921, márc 26. (A darab rossz! Cat.)

PIM: V 4140/436/6; névjegykártya.

A kártya nyomtatott szövege: Osvát Ernő A „Nyugat” szerkesztője Aréna-út 66. Fsz. 2.

7

Csütörtök reggel Neked kell a Nyugathoz visszajuttatnod

Osvát

PIM: V 4140/436/7; papírcetli.

JEGYZETEK

1 Fráter Zoltán: *Osvát Ernő élete és halála*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 151. o.

2 Első találkozásuk történetét Füst többször megírta. Most *A Nyugat születése* című írásából idézünk. (In: *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1967. 17–46. o.)

3 Jelölésünk a *Teljes Napló* (Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999) első kötetének 426. oldalára utal.

4 1914. „Drámámról való véleménye O.-nak: [...] Milyen nagy költő vagy te Milán” (1914. május vége).

5 *Változtatnod nem lehet*; Athenaeum, Budapest, 1914.

6 „Valóban megírni a monográfiát!” (I. 13. o.).

Az 1914 januárjában Klein Istvánnal vívott karpárba-jegyzőkönyvének tanúsága szerint Osvát Ernő volt Füst Milán egyik megbízottja. PIM V 4140/143/6.

7 Mindez azért érdekes, mert Osvát rendkívül zárkózott személyiség volt; például még legközelebbi barátaival – Fenyő Miksával és Elek Artúrral – is magázódott.

8 O.: Osvát Ernő; E.: Jaulusz Erzsébet, Füst szerelme.

9 Füst Milán 1923. július 21-én veszi feleségül egykori tanítványát, Helfer Erzsébetet.

10 „Jó gondolatom volt: Osvát jubileumát meg kell ünnepelni.” (I. 818. o.) Az ünnepségre 1923. június 3-án került sor a Vígyszínházban.

11 „O. rettenetesen beteg... (Néha éjszaka rám jön a sírás miatta...)” (II: 144. o.) Osvát állandóan kiújuló vesebajával többször kerül kórházba, így 1925 áprilisában is.

12 Füst Milánnak az Osvát Ágnes betegségével kapcsolatos levelezését I. PIM V 4140/721 sz. alatt.

13 Az 1925. május 18-i levél ceruzairásos fogalmazványa fennmaradt a hagyatékban. PIM V 4140/721/2

„Tekintetes Hitközségi Előljáróság!

Osvát Ernő, irodalmunk e kiválósága, az egész mai írói generációnak e szeretett és mindenképp felettbecsült kritikusa, mestere súlyosan beteg. Operálni kell őt, életveszélyben van. Helyzetét súlyosbítja, hogy egyetlen leánya évek óta az Erzsébet-szanatórium betegé – s hogy gyermekének betegsége anyagilag teljesen kimerítette őt.

Osvát Ernő zsidó, – a hírneves Persl rabbi unokája – s mindig melegen foglalkozott a zsidóság ügyével.

Mi mindnyájan szeretettel fordulunk Önökhöz, s kérjük Önöket, hogy barátunk nehéz anyagi helyzetén segíteni szíveskedjenek.

Mély tisztelettel!”

14 Osvát felesége, Steiner Cornélia 1927. május 4-én öngyilkosságot követett el.

15 1929. november 27-én; MTA Ms 4622/206; kézirat.

16 *A feleségem története*; Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2000. 44. o.

17 *Ez mind én voltam egykor (Feljegyzések az út mentén)* 1957.

18 *Emlékezések és tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1967. 32. o.

19 „Elmondtam O.-nak, hogy nem tartom magam tehetséges embernek. – Ki vele! – mondotta. – Ennek a tévedésnek szívesen rendezek díszesebb temetést!” (II. 257. o.)

20 Tersánszky Józsi Jenő: *Emlékeim a Newyorkból*

21 Basch Lóránt: *Két literátor (Osvát és Babits) II*, 1958. 233–236. o.

22 Kosztolányi: Osvát Ernő. *Nyugat*, 1930. november II. 590–670. o. Reichard Piroska jegyzetei az utolsó napokról: „Otthon egyre fogyó idejével és erejével még vissza-visszatért éji munkájához, hogy az évtizedeken át felgyűlt ezernyi-ezer levélből, kéziratból még kiassa a maga keze írását, kiválassza mindazt, amit magával együtt pusztulásra ítélt. A legféltebbeket sikerült összegyűjtenie, hogy végső akarata szerint halála után megsemmisüljenek. De mindent átkutatni már nem volt ereje.” *Nyugat*, 1933. 21. sz. 381–399. o.

23 1908. május 27-én. In: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1967. 37–38. o.

24 Babits Mihály: *Emlékezés*. In: *Osvát-Emlékkönyv*, 6. o.

25 Ady levele Osvátnak 1910. november 26-án. In: *Ady Endre levelei*, 2. kötet; Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1978.

26 Fülel Lajos 1921. dec. 31-én írja Elek Artúrnak: „Köszönöm az Osvát-felé üzenet továbbítását.” In: *Fülel Lajos levelezése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. II. köt. 107. o.)

27 Kosztolányi közvetít például Babits felé, de ő ír Kner Imrénének is.

28 Kosztolányi – fentebb említett – emlékezésében olvashatjuk: „A kávéházban kezembe nyomott egy nyílt levelezőlapot. Saját írásomra ismertem. [...] Kurtán anyit mondott, hogy ez az enyém, tartsam meg magamnak.” Tudni lehet azt is, hogy a nála levő Ady-kéziratokat Gellért Oszkárnak ajánlódta halála előtt.

A tanulmány

az OTKA T030244 támogatásával készült.

